

CZU: 343.22:342.9:343.359[(478) + (498)]

ANALIZĂ COMPARATIVĂ A SUBIECTULUI INFRAȚIUNILOR VAMALE ÎN CONFORMITATE CU LEGISLAȚIA REPUBLICII MOLDOVA ȘI CU CEA A ROMÂNIEI

Aurel Octavian PASAT

Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hașdeu” din Cahul

Scopul acestui studiu constă în soluționarea unor aspecte privind subiectul infracțiunilor vamale, prin analizarea unor opinii doctrinare și a legislației în vigoare din Republica Moldova și din România, precum și în formularea unor concluzii relevante în materia infracțiunilor vamale. Cu toate că legiuitorul nu prevede expres în conținutul normei de la art.249 CP RM sau prin art.270-274 CV Rom calitatea specială a subiectului infracțiunii, aceasta rezultă prin interpretare (implicit) din textul normei de incriminare. *In concreto*, calitatea specială a subiectului infracțiunii decurge din conținutul obligației legale a persoanei de a achita taxele vamale atunci când trece bunuri peste frontiera vamală a Republicii Moldova. Cât privește infracțiunile de contrabandă, se demonstrează că subiectul infracțiunii este necircumstanțiat (cu excepția contrabandei prevăzute la lit.c) alin.(5) art.248 CP RM).

Cuvinte-cheie: *subiect al infracțiunii, subiect activ al infracțiunii, infracțiuni vamale, calitate specială, incriminare, contrabandă, taxe vamale, prejudiciu.*

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SUBJECT OF CUSTOMS OFFENSES ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA AND ROMANIA

The purpose of this study is to solve some aspects regarding the subject of customs crimes, by analyzing some doctrinal opinions and the legislation in force in the Republic of Moldova and in Romania, as well as in formulating relevant conclusions in the field of customs offenses. Although the legislator does not expressly stipulate in the content of the norm in Art.249 PC RM the special quality of the subject of the offense, or by art.270-274 CV Rom, this results from the interpretation (implicitly) of the text of the norm of incrimination. In particular, the special quality of the offense derives from the content of the legal obligation of the person to pay the customs duties when passing goods across the customs border of the Republic of Moldova. As far as smuggling offenses are concerned, it is demonstrated that the subject of the offense is non-circumstantial (except for smuggling provided in letter c) paragraph (5) art. 248 PC RM).

Keywords: *subject of crime, active subject of the offense, customs offense, special quality, incrimination, smuggling, customs, damage.*

Introducere

Pentru a recunoaște o faptă prejudiciabilă drept infracțiune, pe lângă comportamentul infracțional și obiectul protecției penale este necesară prezența unui subiect care să recurgă la o astfel de conduită ilegală. Acesta este subiectul infracțiunii.

Legea penală nu definește noțiunea de subiect al infracțiunii, acest lucru fiind pus pe seama doctrinei. În opinia unor autori, subiect al infracțiunii este persoana care a comis o faptă prevăzută de legea penală și care, în baza faptului că posedă toate semnele prevăzute de lege pentru această categorie de subiect, este pasibilă de răspundere penală [1, p.207].

Subliniem că pentru evidențierea persoanei care comite infracțiunea legislația penală a Republicii Moldova, inclusiv literatura de specialitate, operează cu noțiunea „subiect al infracțiunii”, în timp ce în România se folosește sintagma „subiect activ”. Totodată, pentru desemnarea victimei infracțiunii (noțiune caracteristică doctrinei și legislației moldovenești), în România se utilizează expresia „subiect pasiv”. Considerăm că pentru Republica Moldova clasificarea subiecților infracțiunii în activ și pasiv nu corespunde legislației, însă această clasificare este conformă legislației românești. Susținem opinia autorului R.Popov privind inoportunitatea operării de către teoreticienii moldoveni cu noțiuni de genul „subiect activ” și „subiect pasiv” din următoarele considerente: „În Codul penal al Republicii Moldova, articolul 21 are denumirea „Subiectul infracțiunii”. Însă, din analiza acestui articol se desprinde că el se referă numai la persoana care săvârșește infracțiunea, nu și la persoana asupra căreia se îndreaptă infracțiunea” [2, p.58]. În continuare, același autor menționează că în niciun articol din Partea Specială a Codului penal al Republicii Moldova nu se utilizează noțiunile „subiect activ al infracțiunii” și „subiect pasiv al infracțiunii”. În schimb, pentru desemnarea persoanei asupra căreia se îndreaptă infracțiunea se folosește noțiunea „victima infracțiunii”.

Astfel, conchidem că noțiunea „subiect activ al infracțiunii”, ca persoană ce comite o faptă infracțională, este caracteristică doar legislației românești. Avându-se în vedere obiectul investigației noastre, în prezentul studiu va fi utilizată atât noțiunea de „subiect al infracțiunii”, cât și cea de „subiect activ al infracțiunii”, aceste noțiuni având aceeași semnificație – de persoană care comite infracțiunea. Tot astfel vom proceda cu noțiunea de „victimă a infracțiunii” și cu cea de „subiect pasiv al infracțiunii”, avându-se în vedere persoana care a avut de suferit de pe urma săvârșirii infracțiunii.

1. Condițiile pe care trebuie să le întrunească subiecții infracțiunilor vamale

În general, potrivit legislației Republicii Moldova, subiecții infracțiunii, precum și condițiile pe care aceștia trebuie să le întrunească, sunt desprinse din art.21 CP RM, și anume: 1) persoana fizică și 2) persoana juridică. Aceleași entități rezultă din prevederile Codului penal al României în redacția anului 2009, act care conține un titlu special destinat răspunderii penale a persoanei juridice (Titlul VI).

În conformitate cu Codul penal al Republicii Moldova, subiect al infracțiunilor vamale poate fi atât persoana fizică, cât și persoana juridică. Dar, cum este posibil a determina că și persoana juridică este subiect al infracțiunilor de contrabandă și al celor de eschivare de la achitarea plăților vamale? Răspunzând la această întrebare, vom menționa că, în conformitate cu alin.(4) art.21 CP RM, persoanele juridice, cu excepția autorităților publice, răspund penal pentru infracțiunile pentru săvârșirea cărora este prevăzută sancțiune pentru persoanele juridice în Partea Specială din acest cod. De aici și concluzia că subiect al infracțiunilor prevăzute la art.248 și 249 CP RM poate fi, inclusiv, persoana juridică (cu excepția autorităților publice), din moment ce legiuitorul a prevăzut, în sancțiunea normelor de incriminare, pedeapsa pasibilă de aplicare pentru persoana juridică.

Pentru recunoașterea persoanei fizice în calitate de subiect al infracțiunilor vamale (atât potrivit legislației Republicii Moldova, cât și celei a României) este necesară cumularea unor condiții generale, și anume: caracterul de persoană fizică; vârsta răspunderii penale; responsabilitatea și capacitatea persoanei de a acționa în mod liber fără exercitarea vreunei constrângeri psihice sau fizice din partea unei energii fizice străine.

Cât privește *vârsta* subiectului infracțiunilor vamale potrivit legislației penale a Republicii Moldova, menționăm că în calitate de subiect al infracțiunilor de contrabandă și al celor de eschivare de la achitarea plăților vamale poate fi doar o persoană care a atins vârsta de 16 ani. Iar acest lucru rezultă din interpretarea normei de la alin.(2) art.21 CP RM, în acord cu care legiuitorul a mers pe calea stabilirii exprese a tipurilor infracțiunii pentru a căror comitere este pasibilă de răspundere penală persoana care a atins vârsta de 14 ani. În numita listă nu sunt indicate faptele de contrabandă și de eschivare de la achitarea plăților vamale.

Referitor la vârsta răspunderii penale a subiectului infracțiunilor vamale prevăzute de legislația României, subliniem că pentru a fi pasibil de răspundere penală pentru comiterea vreunei infracțiuni vamale prevăzute de Codul vamal al României este necesar ca persoana fizică să fi atins vârsta de 16 ani. Aceasta este regula. Totuși, dacă se dovedește că minorul a săvârșit fapta cu discernământ, vârsta răspunderii penale poate fi și de 14 ani, constatare ce derivă din prevederile alin.(2) art.113 CP Rom. În orice caz, minorul care nu a atins vârsta de 14 ani nu poate fi subiect al infracțiunilor vamale prevăzute de Codul vamal al României.

Cea de-a doua condiție *sine qua non* pentru a i se recunoaște persoanei fizice calitatea de subiect al infracțiunii este *responsabilitatea*, apărând pe post de unic semn invariabil al componentei infracțiunii [3, p.209]. Responsabilitatea este definită în art.22 CP RM, care constă în starea psihologică a persoanei de a înțelege caracterul prejudiciabil al faptei, precum și în capacitatea acesteia de a-și manifesta voința și a-și dirija acțiunile. Din definiția legală dată responsabilității deducem existența a două funcții de bază atașate psihicului uman: 1) conștiința; 2) voința. Conștiința, în calitate de funcție a psihicului uman, exprimă însușirea persoanei de a înțelege cele comise, precum și gradul prejudiciabil al acestora. Pe de altă parte, voința reprezintă aptitudinea persoanei de a-și exprima dorința prin acte materiale exteriorizate și posibilitatea de a regla aceste acte.

Vârsta și responsabilitatea, în calitate de semne ale subiectului infracțiunii, sunt obligatorii. Lipsa acestora duce la imposibilitatea calificării faptelor potrivit normelor ce incriminează faptele infracționale din sfera vamală.

În altă privință, precizăm că în calitate de subiect al infracțiunii prevăzute la alin.(4) art.248 CP RM, atunci când fapta prejudiciabilă se exprimă prin inacțiunea de nereturnare pe teritoriul vamal al Republicii Moldova a valorilor culturale scoase din țară, în cazul în care întoarcerea lor este obligatorie, poate să apară doar persoana juridică, nu și persoana fizică. Potrivit legislației vamale în vigoare, doar persoanelor juridice li se permite scoaterea, în condiții de legalitate, de pe teritoriul vamal al Republicii Moldova a valorilor

culturale. Or, pentru a fi în prezența numitei modalități normative alternative a faptei prejudiciabile este necesară prezența situației premisă – scoaterea anterioară a valorilor culturale peste frontiera vamală a Republicii Moldova în condiții de legalitate. Îndrituite să scoată asemenea entități peste frontiera vamală pentru o anumită perioadă de timp sunt persoanele juridice. În acest sens, potrivit alin.(3) art.9 din Legea Republicii Moldova cu privire la modul de introducere și scoatere a bunurilor de pe teritoriul Republicii Moldova de către persoanele fizice, persoanele fizice nu au dreptul de a scoate de pe teritoriul Republicii Moldova valori culturale.

Totodată, persoanele fizice pot evolua în calitate de subiect al contrabandei cu valori culturale atunci când fapta prejudiciabilă se concretizează în acțiunea de trecere peste frontiera vamală a Republicii Moldova a valorilor culturale, eludându-se controlul vamal ori tăinuindu-le de el prin ascundere în locuri special pregătite sau adaptate în acest scop. Acest lucru îl confirmă prevederea de la alin.(1) art.9 din legea sus-enuțată, în acord cu care persoanele fizice au dreptul de a introduce pe teritoriul Republicii Moldova valori culturale cu condiția prezentării la organul vamal a autorizației de expediere eliberate de autoritatea competentă a statului, respectării măsurilor de politică economică, achitării drepturilor de import și declarării în modul stabilit.

Calitatea specială a subiecților infracțiunilor vamale

După această precizare se profilează o altă întrebare. Pentru calificarea celor comise potrivit normelor de incriminare este oare necesar ca subiectul infracțiunii să posede vreo calitate specială sau este suficientă prezența trăsăturilor (condițiilor) generale ale subiectului infracțiunii? Cu alte cuvinte, este special subiectul infracțiunilor prevăzute la art.248, 249 CP RM sau la art.270-274 CV Rom?

Ab initio, menționăm că, în raport cu subiectul activ, infracțiunile se clasifică în infracțiuni cu subiect activ general și infracțiuni cu subiect activ special. Infracțiunile cu subiect activ general sunt cele care, potrivit normei de incriminare, pot fi comise de orice persoană, fără ca acestea să i se ceară o calitate specială. Infracțiunile cu subiect activ special sunt, însă, infracțiuni care nu pot fi comise decât de o persoană ce deține calitatea prevăzută în norma de incriminare [4, p.42-46].

Opiniile expuse în literatura de specialitate în domeniul penal cu privire la noțiunea de subiect special sunt diverse: „subiectul special al infracțiunii este evident atunci când persoana dispune, pe lângă semnele generale ale subiectului, de anumite semne suplimentare, cerute de lege pentru componența de infracțiune respectivă” [5, p.196]; „subiectul activ, pentru care este necesară îndeplinirea unei condiții speciale, se numește subiect activ calificat sau circumstanțiat” [6, p.89]; „infracțiunile pentru a căror existență se cere ca autorul să aibă o anumită calitate se numesc infracțiuni proprii, iar subiectul activ al acestor infracțiuni poartă denumirea de subiect activ calificat sau propriu” [7, p.211].

În ceea ce ne privește, considerăm că subiect special al infracțiunii este persoana fizică sau juridică în stare să întrunească atât calitățile generale, cât și pe cele speciale, prevăzute în cadrul normei de incriminare concrete.

Cât privește infracțiunile prevăzute la art.248 CP RM, în opinia noastră, nu este necesar ca subiectul infracțiunii să posede anumite calități speciale; or, conținutul normei de incriminare nu cere întrunirea unei astfel de calități. O asemenea calitate nu este prevăzută nici explicit, nici implicit în dispoziția normei.

Totuși, ca excepție, la lit.c) alin.(5) art.248 CP RM în calitate de circumstanță agravantă este specificat faptul săvârșirii infracțiunilor de contrabandă de o persoană cu funcție de răspundere, cu folosirea situației de serviciu. Observăm că în art.248 CP RM aceasta îndeplinește un dublu rol: a) de calitate specială a subiectului infracțiunii ce transformă subiectul în unul special; b) de semn circumstanțial agravant.

În alt registru, în doctrină se semnalează că infracțiunile de contrabandă, în dese cazuri, se comit de către cetățeni străini (studenți și doctoranzi, reprezentanți ai firmelor străine, turiști și alte persoane) care au posibilitatea de a intra regulat pe teritoriul statelor străine [8, p.24], ceea ce însă, în opinia noastră, nu schimbă subiectul infracțiunii din general în special.

Cât privește infracțiunile prevăzute la art.249 CP RM, menționăm că, deși legiuitorul nu indică expres calitatea specială a subiectului infracțiunii, aceasta rezultă prin interpretare (implicit) din textul normei de incriminare. *In concreto*, calitatea specială a subiectului infracțiunii decurge din conținutul obligației legale a persoanei de a achita plățile vamale atunci când trece bunuri peste frontiera vamală a Republicii Moldova. Deci, subiectul eschivării de la achitarea plăților vamale este persoana (fizică sau juridică (cu excepția autorităților publice)) care este obligată să achite plățile vamale la trecerea bunurilor peste frontiera vamală.

Dar cine este persoana obligată să achite plățile vamale? A.A. Vitvițki este de părere că în calitate de subiect al infracțiunilor de eschivare de la achitarea plăților vamale apare: a) persoana care trece bunuri peste frontiera vamală pentru sine; b) persoana care este salariat în cadrul unei întreprinderi, instituții, organizații și care este obligată să efectueze achitarea plăților vamale [9, p.65].

Totuși, în opinia noastră, prevederea de la art.123 CV RM ne ajută să răspundem cu exactitate la întrebarea de mai sus. Potrivit prevederii enunțate, drepturile de import și drepturile de export sunt plătite nemijlocit de către declarant, brokerul vamal sau de o altă persoană prevăzută de legislație. Deci, doar persoanele respective pot deține rolul de subiect al infracțiunilor reunite sub denumirea marginală de eschivare de la achitarea plăților vamale.

Prin *declarant* se înțelege orice persoană care are dreptul de a dispune de mărfuri și/sau de mijloace de transport, care întocmește declarația vamală în numele său sau în al cărei nume este întocmită declarația vamală. În conformitate cu lit.d) alin.(1) art.178 CV RM, declarantul este obligat să plătească drepturile de import sau de export.

Potrivit art.162 CV RM, *brokerul vamal* este persoana juridică, înregistrată în conformitate cu legislația, care deține licență pentru activitatea de broker vamal, eliberată de Camera de Licențiere, și care, în temeiul principiilor reprezentării directe sau indirecte, declară mărfurile, le prezintă pentru vămuire, efectuează și alte operațiuni vamale. Pentru obligația vamală apărută brokerul vamal răspunde solidar cu plătitorul vamal. Brokerul vamal își desfășoară activitatea în conformitate cu Codul vamal și cu alte acte normative. Raporturile dintre brokerul vamal și persoana pe care o reprezintă se stabilesc în baza unui contract, încheiat cu respectarea cerințelor legislației în vigoare, care urmează să prevadă, în mod obligatoriu, tipul de reprezentare. Contractul menționat se prezintă organelor vamale la cererea acestora și justifică împuternicirile brokerului vamal de a reprezenta declarantul.

În cazul efectuării vămuirii, brokerul vamal îndeplinește toate cerințele și condițiile legale. Drepturile, obligațiile și responsabilitatea brokerului vamal prevăzute de lege nu pot fi limitate de contractul încheiat între broker și persoana pe care o reprezintă. Brokerul vamal răspunde în fața organelor vamale pentru acțiunile proprii și, în funcție de tipul reprezentării, pentru acțiunile persoanei pe care o reprezintă. Brokerul vamal poartă răspundere, în condițiile stabilite de Codul vamal, pentru încălcarea legislației în vigoare în cazul în care nu va demonstra că încălcarea se datorează culpei persoanei pe care o reprezintă.

Potrivit lit.i) art.164² CV RM, în cadrul procedurii de vămuire a mărfurilor și/sau mijloacelor de transport, brokerul vamal răspunde solidar cu plătitorul vamal de achitarea drepturilor de import în termenele prevăzute de legislație, având obligația de a achita cuantumul drepturilor de import convenite bugetului de stat, în cazul în care această plată nu a fost efectuată de către titularul operațiunii.

Prin *altă persoană prevăzută de legislație* se are în vedere orice altă persoană decât declarantul și brokerul vamal, care este obligată la plata drepturilor de import/export la trecerea bunurilor peste frontiera vamală a Republicii Moldova. În această categorie doctrina include, spre exemplu, specialistul în domeniul vămuirii care deține atestat de calificare sau diplomă a unei instituții de învățământ acreditate în domeniu [10, p.297].

În alt context, în ceea ce privește infracțiunile vamale prevăzute de legislația României, conținutul normelor de incriminare nu cere deținerea vreunei calități speciale de către subiectul infracțiunii, acesta putând fi orice persoană care a atins vârsta răspunderii penale și care a acționat cu discernământ. Legiuitorul nu a prevăzut pentru făptuitori o anumită calitate, oricare ar fi activitatea ilicită pe care o desfășoară, fiind posibilă atât participația proprie, cât și cea improprie. Deci, subiectul activ nemijlocit al contrabandei este necircumstanțiat, orice persoană putând să apară în calitate de autor, complice sau instigator [11, p.114].

În cele din urmă, nu avem cum să nu susținem următoarea afirmație din doctrina română: „Subiect activ al infracțiunilor prevăzute de Codul vamal poate fi orice persoană, legiuitorul neimpunând pentru făptuitori, indiferent de activitatea ilicită desfășurată – de sarcinile concret asumate – o anumită calitate, participația fiind posibilă atât sub forma participației proprii, cât și sub forma participației improprie; cel care a acționat fără vinovăție, neavând calitatea de infractor, nu va fi tras la răspundere penală” [12, p.59]. Tot așa, V.Bujor și O.Pop indică faptul că în calitate de subiect activ nemijlocit al contrabandei poate fi orice persoană, nefiind deci subiect calificat [13, p.34]. Fiind o faptă penală cu subiect activ necircumstanțiat (necalificat printr-o anume calitate), contrabanda poate comporta, în condițiile legii, nu doar autori necalificați, ci și complici sau instigatori necalificați [14, p.21].

Subiectul pasiv al infracțiunilor vamale

În altă ordine de idei, consemnăm că infracțiunile vamale reglementate atât de legea penală a Republicii Moldova, cât și de legea specială a României, nu cuprind *victimă infracțiunii (subiectul pasiv)* în calitate de element preexistent al componenței de infracțiune. Cu alte cuvinte, în contextul infracțiunilor vamale victima infracțiunii nu apare pe post de semn obligatoriu în conținutul infracțiunii. În acest sens, în doctrină se menționează, pe bună dreptate, că, datorită specificului lor, infracțiunile prevăzute la art.248 și 249 CP RM nu au victimă [10, p.285, 295].

Deoarece infracțiunile săvârșite în sfera activității economice externe sunt amplasate în cadrul Capitolului X din Partea Specială a Codului penal intitulat „Infracțiuni economice”, statul are de suferit de pe urma săvârșirii respectivelor infracțiuni. Însă, statul nu poate evolua în calitate de victimă a infracțiunilor, în general, și a celor comise în sfera vamală, în special. În context, în doctrină, prin victimă a infracțiunii, în sens juridico-penal, se are în vedere persoana (sublinierea ne aparține – *n.a.*), ale căreia drepturi sau interese legitime sunt încălcate prin săvârșirea infracțiunii [15, p.16]. Prin urmare, în calitate de victimă a infracțiunii poate să apară doar persoana fizică și persoana juridică. Iar acest lucru rezultă implicit și din normele Codului de procedură penală.

Considerăm aplicabile explicațiile reliefate anterior și în privința infracțiunilor vamale din legislația României, chiar dacă, în cea mai mare parte, în doctrină se susține că în postura de subiect pasiv al infracțiunilor vamale din Codul vamal roman apare statul [12, p.52].

Concluzii

1) În calitate de subiect al infracțiunii prevăzute la alin.(4) art.248 CP RM, atunci când fapta prejudiciabilă se exprimă prin inacțiunea de nereturnare pe teritoriul vamal al Republicii Moldova a valorilor culturale scoase din țară, în cazul în care întoarcerea lor este obligatorie, poate să apară doar persoana juridică, nu și persoana fizică;

2) Deși legiuitorul nu indică expres în conținutul art.249 CP RM calitatea specială a subiectului infracțiunii, aceasta rezultă prin interpretare (implicit) din textul normei de incriminare, și anume: din conținutul obligației legale a persoanei de a achita plățile vamale atunci când trece bunuri peste frontiera vamală a Republicii Moldova;

3) Subiect activ al infracțiunilor prevăzute de Codul vamal al României poate fi orice persoană, legiuitorul neimpunând pentru făptuitori o calitate specială, indiferent de activitatea ilicită desfășurată.

Referințe:

- GRAMA, M., BOTNARU, S., ȘAVGA, A. et al. *Drept penal. Partea Generală*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2012.
- POPOV, R. *Subiectul infracțiunilor prevăzute în Capitolele XV și XVI din Partea Specială a Codului penal*. Chișinău: CEP USM, 2012.
- PLOP, A. *Răspunderea penală pentru provocarea ilegală a avortului*. Chișinău: CEP USM, 2015.
- STRETEANU, F., MOROȘANU, R. *Instituții și infracțiuni în noul Cod penal*. București, 2010, p.42-46 http://www.csm1909.ro/csm/linkuri/06_01_2011__38061_ro.pdf (Accesat: 17.07.2014).
- BOTNARU, S., ȘAVGA, A., GROSU, V. et al. *Drept penal. Partea Generală*. Vol.I. Ediția a 2-a. Chișinău: Cartier Juridic, 2005.
- MITRACHE, C. *Drept penal român*. Ediția a IV-a, revăzută și adăugită. București: Universul Juridic, 2005.
- BULAI, C. *Manual de drept penal. Partea Generală*. București: All, 1997.
- SAIDOV, Ș.N. *Răspunderea penală pentru contrabandă în conformitate cu legislația Republicii Tadjikistan*: Autoreferat al tezei de doctor în științe juridice. Moscova, 2011.
- VITVIȚKI, A.A. *Infracțiunile în domeniul activității economice externe (aspecte criminologice și de drept penal)*: Manual. Moscova: ICC "Mart", 2003.
- STATI, V. *Infracțiuni economice*: Note de curs. Chișinău: CEP USM, 2014.
- PASAT, O. Stabilirea și determinarea subiecților contravențiilor și infracțiunilor vamale comise pe teritoriul României. În: *Revista științifică de cercetări socio-umane „Vector European”*, 2014, nr.2, p.111-118.
- OLTEANU, G.I. *Cercetarea contrabandei și a altor infracțiuni ce implică trecerea frontierei de stat*. București: AIT Laboratories, 2004.
- BUJOR, V., POP, O. *Criminalitatea în domeniul fiscal*. Timișoara: Mirton, 2002.
- SANDU, F. *Contrabanda – componentă a crimei organizate*. București: Național Imprim, 1997.
- DEDIUHINA, I.F. *Problemele stabilirii și realizării răspunderii penale în funcție de trăsăturile victimei*: Autoreferat al tezei de doctor în științe juridice. Moscova, 2008.
- VOICU, C., BOROI, A., SANDU, F. et al. *Drept penal al afacerilor*. București: Rosetti, 2002.

Prezentat la 02.10.2017